

MARULIĆEV OPIS SPLITA

Biblioteka
MARVLIANVM
Posebna izdanja

Urednik
BRATISLAV LUČIN

MARULIĆEV OPIS SPLITA

Priredio i preveo
Bratislav Lučin

KNJIŽEVNI KRUG SPLIT
MARULIANVM
SPLIT
2005

Izdanje posvećeno gradu Splitu o 1700. obljetnici

PRVA POHVALNICA SPLITU

“Dosad sam ti, predragi Dmine Papaliću, tumačio tuđe spomenike, a sada ćemo objasniti one naših predaka: njih sam, lutajući često s tobom po kamenim ruševinama i razvalinama Salone, gledao kako posvuda leže te sam, razmišljajući kadšto o tome kolika je nekoć bila slava našeg očinskoga tla, s uzdahom ponavljao one Vergilijeve riječi: ‘Mi smo bili Trojanci, i bio je Ilij, i silna teukarska slava’ – a sad ništa.”

Tako je Marko Marulić početkom 16. st. pisao sugrađaninu i prijatelju Dmini Papaliću u svojem starinarskom i epigrafičkom spisu *Tumač uz natpise starih (In epigrammata priscorum commentarius)*. Sačuvao nam je u tim riječima autentičnu sličicu iz vlastitog života: s prijateljem, također pjesnikom i ljubiteljem starina, lutao je po solinskoj okolini, prikupljao svjedočanstva starine, s humanističkim se zanosom divio antičkoj kulturi i proučavao je, te ujedno, s kršćanskom osjetljivošću naspram krhkosti svega ljudskog, meditirao nad prolaznošću slave i veličine. Prije nego što se poduhvati učena razlaganja o tridesetak salonitanskih natpisa, koliko ih je uvrstio u svoju zbirku, splitski humanist neće

propustiti prigodu da iznese pokoji podatak o slavnoj prošlosti antičke metropole Dalmacije, a s time u vezi da prikaže postanak rodnoga grada; uslijedit će humanistička pohvalnica ljepoti Dioklecijanove palače, dragocjeno svjedočanstvo o ljubavi spram zavičajju i zanosu što ga budi antika, ali i najranija pohvala Splita koja nam je poznata.

Nakon gotovo nebrojenih kasnijih namjernih, putopisaca, proučavatelja i tumača koji su pisali o znamenitoj antičkoj građevini i o gradu koji je iz nje izrastao, prigoda je da nas upravo sada, kada joj obilježavamo sedamnaest stoljeća postojanja, u njezin obilazak povede i sam Marulić. Iako o rodnom gradu nije napisao mnogo (ili nam barem nije mnogo sačuvano), tih nekoliko stranica pripadaju ne samo u dragocjen dio Marulićeva opusa, nego i u važnija povijesna svjedočanstva o Splitu uopće.

*

Proslaviti rodni grad i njegove antičke korijene – to je bila želja svih humanista, i oni su je ostvarivali služeći se svim izvorima koji su im bili dostupni: mitološkim i književnim podacima jednako kao i povijesnim izvorima i arheološkim nalazima. Split pak bijaše idealnim okruženjem za takvo humanističko poimanje samosvijesti i zavičajnog ponosa: Marulić se rodio usred spomenika antičkog urbanizma i arhitekture, u njemu živio, svakodnevno prolazio njegovim ulicama, gledao njegove građevinske sklopove i ukrase, ulazio u antičke građevine sačuvane od temelja do krova. I ne samo to: grad je utemeljio jedan rimski car, a njegovi su stanovnici, prema

povijesnoj predaji koja je ostala neprekinuta u pisanim spomenicima i svijesti stanovnika, potjecali iz obližnje Salone, središta rimske provincije Dalmacije. O slavnom podrijetlu Splita i Splitskoga rječito su govorili dobro sačuvani ostatci antičkoga velegrada, tada još kudikamo uočljiviji i dojmljiviji nego u naše vrijeme.

Marulićev opis Splita nalazi se, kako rekosmo, u njegovu *Tumaču uz natpise starih*. Nakon što je ispisao i objasnio odabrane spomenike iz Rima (pod naslovom *Romana*), s Apeninskog poluotoka te s istočne obale Jadrana sjevernije od Splita (*Externa*), pisac prelazi na salonitanske natpise (*Salonis*). Ne treba se začuditi što taj odjeljak započinje lamentacijom nad prolaznosti ljudskih djela i slave i što se splitski pjesnik prisjeća Vergilijevih stihova o propasti Troje: tugovanje nad antičkim ruševinama bijaše sastavni dio humanističkog odnosa prema antici; Vergilije bijaše vrhunski pjesnički uzor. No dodali bismo još nešto: Marulić te stihove nije citirao samo zato što su nenadmašna formulacija osjećaja koji ga obuzimahu (i ujedno su prikladna učena reminiscencija), nego i stoga što njemu Salona na neki način i jest naša Troja. Doista, mitsko-povijesna matrica u bitnom je (samo u umanjenu mjerilu) ista u relaciji Troja – Rim kao i u onoj Salona – Split: opsada grada, njegov pad, bijeg stanovništva, dolazak u novo sjedište, osnutak grada, prijenos svetinja, održavanje spomena na slavno podrijetlo.

Da bi iznio na svjetlo ugledno podrijetlo užega zavičaja, Maruliću nije trebalo tražiti po dalekim prostranstvima ni uranjati u naslage legendi: dovoljno je bilo podsjetiti na splitsku tradiciju, zabilježenu u spisima lokalnih povjesničara Tome Arhiđakona i Mihe Madijeva,

kodificiranu u srednjovjekovnom Statutu – tradiciju što su je Splićani njegova vremena usvajali već u đlačkim klu-pama, kako nam svjedoči Marulićevo pismo bračkom svećeniku Marku Prodiću:

Nastavi dakle ustrajno dalje, mili školski družę, kako salonitanski rod ne bi iznevjerio vrlinu svojih predaka. Ta vi, dakako, vučete podrijetlo iz grada Salone, jer premda se poslije žalosna njegova zatora više tamošnjih plemenitih porodica nastanilo u ovom našem gradu, isto se tako više njih zaustavilo na tvom otoku. No tebi je to dobro poznato iz pisanih spomenika koje smo čitali u našoj mladosti.

O slavnoj pak prošlosti Salone, o junaštvu i neustrašivosti Salonitanaca – a od njih, kao što smo upravo vidjeli, potječu plemeniti splitski rodovi – najbolje je svjedočio auktoritet antičkih pisaca. Humanistički erudit izabire trojicu uistinu ponajvažnijih – grčkoga geografa Strabona, rimskog enciklopedista Plinija Starijeg te državnika i pisca Gaja Julija Cezara, koji je u svojim *Zabilješcima o građanskom ratu* (3, 9) opisao junačku obranu dalmatinskoga grada što mu je ostao vjeran suprotstavivši se navalama Pompejevih pristaša pod zapovjedništvom legata Marka Oktavija. No u pozivanje na te pouzdane izvore upletena je i neočekivana lokalna crta: među onima koji su se odmetnuli od Cezara u Marulića se, umjesto *Issa*, kako stoji u rimskoga pisca, spominje *Clissa*, tj. Klis! Je li zabrinuti zavičajnik (koji je svoju epigrafičku raspravu sastavio negdje između 1503. i 1510, dakle u vrijeme krhkoga i često narušavanoga mletačkog mira s Turcima) možda i nesvjesno

približio antički podatak vlastitom vremenu i prostoru, klaustrofobičnom osjećaju opsade i, dakako, sveprisutnim strepnjama od osmanlijskoga zauzeća ključne strategijske točke između priobalja i Zagore? Te će strepnje uistinu postati nemilom zbiljom, ali tek trinaest godina nakon Marulićeve smrti.

Ni utemeljitelja rodnoga grada nije mu trebalo tražiti duboko u mitskim genealogijama i pjesničkim pripovijestima: car je Dioklecijan oduvijek bio dijelom splitske kolektivne memorije, u Statutu se izričito kaže da je on svoju palaču, današnji Split, “sagradio na zadivljujući način”, a salonitansko podrijetlo grada potvrđuje se i etimološkim domišljanjem po kojem *SPALATUM* dolazi od *Salonae Palatium LATUM* ili *laetum* (prostrana – ili: ugodna – palača Salone). Učeni je Perceval iz Ferma godine 1312. tu domisao složio u leoninski heksametar, koji je urezan u komunalni pečat:

Palatium lētum Spalatum, Salonę quietum
(Split, ta palača zgodna, gdje spokoj nađe Salona)

Car je za Tomu Arhiđakona rodom Dalmatinac, Miha Madijev dapače tvrdi da je iz Salone; svi oni dakako znaju da je Palača njegovo djelo. Gradski je Statut Marulić zasigurno poznavao, a nemamo razloga ni sumnjati da je čitao povjesnice svojih sugrađana; no osim iz lokalnih pisanih spomenika, učeni je humanist podatke mogao crpiti iz djela antičkih i ranokršćanskih pisaca: barem neka od njih zasigurno su pripadala u Marulićevu lektiru, bilo izravno, bilo posredno (preko spisa suvremenoga mletačkog povjesničara Marcantonia Sabellica).

Ipak, prije nego što se поблиže pozabavimo tim pisanim svjedočanstvima, valja nam podsjetiti da je Dioklecijana kroz povijest pratio glas neprijatelja i progonitelja kršćanstva: očekivati je, dakle, da će Marulić za njega imati samo najstrože riječi prijekora. I doista, u *Instituciji* on se pojavljuje kao “najokrutniji progonitelj kršćana” (*sevisissimus Christianorum persecutor*), spominje se “krutost nevjernoga cara” (*perfidi imperatoris duritia*), koji je “isprazan sa svoje drzovite moći” (*proteruę potestatis uanus imperator*), opisuju se stradanja mučenika za njegovih progona, na koje pisac podsjeća i u svojoj *Propovijedi o posljednjem Kristovu sudu*. U *Repertoriju*, svojevrsnu osobnom leksikonu, splitski humanist carevo ime spominje – s pokojom rijetkom iznimkom kao što je proročanstvo o vepru, tj. Aperu, kojeg Dioklo treba ubiti da bi postao carem – tek u dodatku naslovljenu *Kristovi mučenici (Martires Christi)*.

Samo na jednom mjestu u čitavu Marulićevu opusu odnos je prema Dioklecijanu drugačiji: upravo u ulomku kojim se ovdje bavimo, tj. ondje gdje govori o slavnom podrijetlu i nastanku rodnoga grada. Jer, prema Maruliću, u salonitansku slavu valja upisati i to što se u njoj rodio jedan rimski car, koji k tomu nije dospio na taj položaj po dinastijskom pravu, nego zahvaljujući vlastitim zaslugama: *uirtute et rebus gestis*, što će reći – hrabrošću i junačkim djelima! Ni spomena o progonima kršćana, o okrutnosti, o mučenicima. Uistinu, moralistička intervencija na tom mjestu nepovratno bi narušila priču – za humanističko poimanje upravo idealnu – o antičkom podrijetlu užega zavičaja i njegovih građana (*origo urbis*). Ta kakva bi smisla imalo neposredno prije izricanja

pohvala arhitektonskim spomenicima vlastitoga grada (*laudatio urbis*) iznositi da je onaj koji ga je podigao bio ne samo poganin, nego tvrdokorni neprijatelj i progonitelj sljedbenika istinske vjere?

Ne treba ovako dvostruku Marulićevu optiku nipošto proglašavati nedosljednošću, kamoli dvoličnošću: riječ je naime o humanističkoj dvojtvenosti, koja se očituje i u mnogih njegovih suvremenika. Svoj tolerantan, da ne kažemo pohvalan, odnos prema Dioklecijanu Marulić iskazuje u eminentno humanističkom kontekstu – u raspravi o antičkim natpisima, pobliže u pohvalnici rodnom gradu (koji se u nastavku opisuje kao blistav spomenik antike, toga humanistima uzornoga razdoblja) – a ne u zbirci uputa za valjan kršćanski život, ili u propovijedi ili sl.

Valja dakle imati na umu da književna vrsta kojoj djelo pripada može u znatnoj mjeri utjecati na piščevu zalihu stilskih sredstava, na opseg i vrstu učenih ukrasa, pa čak i na njegov vrijednosni odnos prema temi. Treba li podsjećati na *Juditu*, s njezinim poetičkim i oblikovnim načelima preuzetim u kršćanski ep iz antičke književnosti, s obilnim mitološko-povijesnim inkrustacijama u tkivo poučne biblijske pripovijesti? Uostalom, već u uvodu *Tumača uz natpise starih*, obraćajući se Dmini Papaliću, Marulić iznosi misao koju teško da ćemo naći drugdje u njegovim djelima:

Htio bih pak da ti, dok čitaš, obratiš pozornost na to u kojoj su mjeri oni drevni muževi, koji su još štovali isprazne idole, a ne istinskoga Boga, cijenili bilo duhovnu bilo tjelesnu vrlinu.

Slična dvojstvenost zna se ipak naći i drugdje u Marulića, osobito u njegovim latinskim pjesmama (o čemu je nedavno instruktivno pisao Darko Novaković) – ali nipošto samo u Marulića. Ta bipolarnost, neka bude dopušteno ponoviti, izrazita je značajka humanističkoga književnog, i uopće kreativnog, habitusa i okruženja: ona je i *forma mentis* i *signum temporis*.

No vratimo se tekstu: Dioklecijanu pisac u zaslugu upisuje i odricanje od vlasti te otklanjanje poziva da se vrati na prijestolje. Tu se – ne izrijeком, ali posve jasno – humanist poslužio podacima što ih donose Euzebije iz Cezareje (Marulić je imao njegovu *Kroniku* u latinskom prijevodu sv. Jeronima) i dva rimska povijesna sažetka iz 4. st.:

Dioklecijan umire nedaleko od Salone u svojem ljetnikovcu Splitu (“*in villa sua Spalato*”), i jedini od svih kao privatna osoba bude uvršten među bogove.

(Euzebije iz Cezareje, *Kronika*, god. 311-315)

Dioklecijan se pak kod Nikomedije od svoje volje odrekao carske časti i starost dočekaо na svojem imanju. A kad su ga Herkulije i Galerije zamolili da ponovno preuzme vlast, on im je, kao da odbija od sebe kakvu kužnu bolest, ovako odgovorio: “O da možete vidjeti u Saloni kupus što smo ga uzgojili vlastitim rukama, sigurno nikad ne biste ni pomislili da me pokušate nagovoriti na takvo što.”

(*Epitome de caesaribus*, 39, 5-6)

Dioklecijan je starost dočekaо kao privatna osoba, u ljetnikovcu koji se nalazi nedaleko od Salone, u sjajnoj dokolici, iskazavši neuobičajenu vrlinu da se kao jedini

među svima od osnutka Rimskoga Carstva s tako visoka položaja vrati privatnu načinu života i prijaznu ophođenju.
(Eutropije, *Breviarium ab Urbe condita* 9, 28)

Odustajanje od svjetovnih časti i samotnički život bijahu u kršćanskoj optici prikladan put k usavršavanju u krepostima i udublivanju u kontemplaciju, pa i Marulić toj temi posvećuje jedno poglavlje svojega *Evandelistara* (2, 21). Humanisti pak isticali kako mir na osami pogoduje pjesničkom stvaranju: Marulić je o tome mogao čitati u Boccacciovim *Rodoslovljima poganskih bogova*, a i sam Pjesnik u njegovu *Dijalogu o Herkulu* ističe kako oni “koji o čemu osobitom i uzvišenom razmišljaju treba da su sami”. Dioklecijanovo odricanje od vrhovne vlasti i sklanjanje u osamu višestruko se doimalo humanističkih čitatelja: apostrofira ga već Petrarca u svojem djelu *O samotnu životu*, a i Marulićev suvremenik, Firentinac Pietro Riccio (*Petrus Crinitus*, 1465–1505) jedno je poglavlje svojega spisa *Commentarii de honesta disciplina* iz 1504. posvetio egzemplarnom caru; obojica mu pripisuju salonitansko podrijetlo, a mlađi ne propušta navesti poslovični carev odgovor, što ga je za buduća stoljeća sačuvao anonimni sastavljač *Epitome de caesaribus*.

Dioklecijanovu odluku Marulić tumači ljepotom zavičaja: “toliko ga je osvojila i ljupkost krajolika i spokojna dokolica na osami”, a te će mu riječi ujedno poslužiti kao zgodan prijelaz na samu pohvalu Splita. Unatoč skromnu opsegu, taj opis je i danas dojmljiv, a dragocjen je iz više razloga. Ponajprije, potječe iz toliko glasovita pera da već zbog toga ne možemo prema njemu biti ravnodušni; Marulić u njemu očituje nesuspregnutu

oduševljenost starinom, k tomu lokalnu samosvijest i ponos; već je ukazano na nemalu dokumentarnu vrijednost prikaza, koji potječe s početka 16. st. i koji bismo mogli, u malo popularnijem tonu, nazvati prvim turističkim vodičem po Splitu. Napokon, kada se i tu naslućuje ono Marulićevo svojstvo što ga je zapazio već Petar Skok pišući o *Juditi*: estetski smisao, upravo slikarsko pjesnikovo oko.

*

Sasvim je naravno da su Maruliću Palača i Split istoznačnice, kao što će to ostati i puna dva stoljeća kasnije Jerolimu Kavanjinu:

A sad u Split sva se 'e sbila,
ki ni drugo neg polača.

(*Bogatstvo i uboštvo*, 5, 122)

Još u većoj mjeri bila je to istina za Marulićevo života, iako gradić, koji je na prijelazu iz 15. u 16. st. brojio kojih pet ili šest tisuća stanovnika, uz stari dio (tj. samu Palaču) tada već ima i proširenje prema zapadu. Dok su stari dio omeđivale antičke zidine i kule a središte mu je činio Peristil sa stolnicom, novi je bio okružen srednjovjekovnim bedemima na zapadu (do današnjeg Obrova) i sjeveru (Pistura) te mletačkim kaštelom na jugu, a drugo težište grada postao je trg s gradskom vijećnicom. No ta bicentričnost i novovjekovni dodatak Marulićevoj su starinarskoj vizuri ovdje malo zanimljivi, pa se on usredotočuje isključivo na antičku Palaču. Započinje isticanjem

ljepote perimetralnih struktura (zidina, kula i osobito vrata), koje su osim samog središta najdojmljiviji i najbolje očuvani dijelovi antičke građevine.

Nastavak teksta Marulić posvećuje samoj jezgri: Peristilu i okolnim hramovima. Znakovito je za klasicistički purizam njegova pristupa da uopće ne spominje dominantnu vertikalnu zvoniku, koja mu je neprestano bila pred očima. Opis vanjštine i unutrašnjosti stolnice zasnovan je, dakako, na osobnom uvidu: pisac je prebrojio stupove periptera! Njegova je slika iz naše perspektive dodatno povlaštena jer on, ne zaboravimo, gleda spomenik u izvornu stanju, prije intervencije nadbiskupa De Dominisa. No oslanja se, naravno, i na lokalnu tradiciju, zabilježenu u Adama Parižanina i anonimnih hagiografa te u Tome Arhiđakona, a preuzetu i u Cirijaka iz Ankone, po kojoj je to izvorno bio Jupiterov hram. Danas znamo da je riječ o carevu mauzoleju, dok je identifikacija građevine s hramom vrhovnoga rimskog božanstva vjerojatno nastala zbog atributa *Iovius* (sin Jupiterov), što ga je Dioklecijan dodao svojem imenu 286. godine. I ovdje Marulić odustaje od raščišćavanja s poganskim antičkim naslijeđem, ostajući na jednostavnoj činjeničnoj izjavi: “hram što je nekoć pripadao Jupiteru, a danas je posvećen mučeniku Dujmu.” Usporedbe radi, sjetimo se latinskog epigrama na istu temu, naslovljenoga *Hram sv. Dujma, nekoć posvećen Jupiteru*:

Evo ti, Dujme, hrama, a neka se Jupiter nosi –
Jupiter, tobožnji bog, sve što se štovalo s njim!
(prijevod Darka Novakovića)

Prepletanje osobnih zapažanja s domaćom predajom i dakako s humanističko-eruditskim refleksom trajna je značajka Marulićeva opisa. Tako se uočene različite vrste i boje mramora od kojih su izdjelani stupovi dodatno identificiraju s glasovitim antičkim mramorima – sinadskim i frigijskim – što ćemo ipak prije pripisati lektiri Plinija Starijeg i Izidora Seviljskoga, negoli kakvoj neočekivanoj piščevoj upućenosti u kamenoslovlje (o istinskom pak egipatskom podrijetlu tih stupova nije se u njegovo vrijeme, a ni mnogo kasnije, ništa moglo znati). Dojmljiva arhitektura Peristila nuka pisca na još jedan postupak karakterističan za humanističko proslavljanje rodnog kraja – usporedbu s kojim slavnim antičkim lokalitetom: “Nigdje u Rimu nećeš pronaći toliki broj tako velikih i takvih stupova postavljenih na jednom mjestu”, kaže Marulić, a nama je takvu hiperboličnost prihvatiti kao gotovo obvezatno svojstvo humanističke pohvalnice. No zanimljivo je da ćemo Marulićev zaključak naći doslovno preuzet u Jerolima Kavanjina, koji ga je mogao pročitati samo u rukopisu, jer su ulomci Marulićeve rasprave prvi put tiskani tek 1779. godine:

Split četiri ima od porfida,
a četiri serpentina,
da ni u Rim nie vida
cilovitieh takmieh stina,
a s četiri templa stara
na Rim isti odgovara.

(Bogatstvo i uboštvo, 9, 86)

Spominjući “malo svetište” – današnju krstionicu, a po izvornoj namjeni Jupiterov hram – Marulić zapaža da je ono građeno na isti način kao i prvoopisana građevina. No znatno veću pozornost privlači njegov podatak da uz dva prethodna postoje još tri hrama, za koje odmah dodaje da su kudikamo lošije očuvani (pa iz toga izvodi pretpostavku da bi mogli biti stariji). Tu on očito postupa samostalno, vjerujući prije svega vlastitim očima i zaključcima, a udaljava se od svojega prethodnika Tome Arhidakona, koji govori o tri hrama (dok će ih pedesetak godina nakon Marulićeva spisa splitski kancelar Antonio Proculiano navesti četiri). Budući da se u svojem opisu ograničava na Peristil, Marulić je zacijelo imao na umu dva hrama kružnog oblika na zapadnoj strani (sjeverno i južno od krstionice), a trećim očito smatra Vestibul, vjerojatno zbog podudarnosti kružnoga tlocrta. U prilog ovakvoj pretpostavci podsjetiti je na iznimno vrijedan, u struci odavno zapažen, Marulićev podatak: “U njima se [tj. u spomenutim trima hramovima] još uvijek ponegdje vide mozaikom oslikane površine kojima su bili urešeni.” On doduše ne kaže gdje je točno vidio te tragove (podrazumijevalo bi se: u svim trima), ali znakovito je da su ostatci mozaičnog ukrasa pronađeni upravo u kupoli Vestibula. Zapaziti je napokon da se humanist ne izjašnjava o titularima tih svetišta (s iznimkom općeprihvaćena “Jupiterova hrama”), možda stoga što je sumnjao u točnost atribucija koje bijahu u optjecaju. Podsjetimo, Toma bez točne identifikacije govori o Asklepijevu i Marsovu, a Proculiano o Kibelinu, Venerinu i Janovu hramu.

Svoj opis Palače Marulić završava kratkim spomenom podzemnih trijemova (“podruma”), koji također

pobuđuju gledateljevo divljenje. Zaključno pak obraćanje prijatelju Papaliću (osvjedočenu ljubitelju antike, skupljaču natpisa čiju će zbirku Theodor Mommsen počastiti nazivom *Museum Papalinum*) prisno je i prijateljski intonirano, kao i početak odjeljka kojim se ovdje bavimo (a iza kojeg će uslijediti tumačenje salonitanskih natpisa). No tema prolaznosti sada više nije zaodjevena u nezaboravne Vergilijeve heksametre, nego se pojavljuje u posve kršćanskom ruhu. Marulić progovara glasom kakav nam je poznat iz većine njegovih spisa: uvjeren u krhkost ovozemaljskih vrijednosti, pogleda usmjerena spram onostranom i vječnom.

DODATCI

Svojim *Životopisom Marka Marulića Splitsanina* (*Vita Marci Maruli Spalatensis per Franciscum Natalem, conciuem suum, composita*) Frane Božićević Natalis potomstvu je ostavio dragocjeno vrelo podataka o glasovitu prijatelju. Spominjući Marulićev povratak u rodni grad nakon boravka u Nečujmu na Šolti, u kratku ekskursu daje opis Splita što ga ovdje donosimo kao poznat, ali malo korišten dokument iz humanističkoga vremena (Božićević je umro 1542). Plinija pisac tu očito navodi zabunom (podatak o Saloni kao trgovačkom središtu nalazi se u Strabonu, odakle ga preuzima i Marulić). Sažet, u jednom dahu iznesen opis Palače zvuči gotovo fantastično, podsjećajući na čudesne Piranesijeve arhitektonske maštarije, pa i na mistične romantičarske doživljaje ruševina. No

Božićević je prvi – i zadugo jedini! – pisac o Palači koji pozornost posvećuje opisu Dioklecijanova akvedukta.

Anonimni, po svemu sudeći fragmentarno sačuvan pjesnički opis Palače u ne baš poletnim elegijskim distisima svodi se, prema onom što nam je dostupno, na dosta neurešeno nabranje. Ipak, uz sličnost – makar općenitu – s Marulićevim opisom, vrijedna je pozornosti želja da se antički korijeni grada opjevaju u klasičnom jeziku i metru, a zapaziti je i da pisac spominje tri hrama. Stihovi su zabilježeni, pa prekriženi, na samom početku tzv. *Splitske pjesmarice Trogirskoga kaptola*, koja je pisana krajem 16. stoljeća. U nju je prepisivač inače uvrstio samo hrvatske sastavke, izvorne i prijevodne, mnoge od njih i iz ranijih razdoblja.

MARULIĆEV OPIS SPLITA

M. Maruli ad Dominicum Papalem
In epigrammata priscorum commentarius,
Bibliotheca Bodleiana, Oxford, *Ms. Add. A. 25*, ff. Lv-LIi
(autograf)

Hactenus externa tibi interpretatus sum, Dominice Papalis charissime, nunc maiorum nostrorum aperiemus monumenta, quę sæpe tecum per Salonarum rudera parietinasque uagatus passim iacentia spectauit et interdum patrii soli nostri quanta quondam gloria fuit mecum animo reuoluens Vergilianum illud ingemiscendo repetebam: “Fuimus Troes, fuit Illium et ingens gloria Teucrorum”, nunc nulla. Qualis enim quantaue urbs ista extiterit, quę a Gothis solo equata esse desiit, non modo reliquię eius testantur, uerum etiam ueteris historię scriptorum indicat autoritas. Nam et Strabo in suo Geographię libro Delmatarum emporium Salonas esse asserit ac de ipsis Delmatis “Ea gens”, inquit, “annos compluris aduersus Romanos bella gessit.” Plinius quoque Secundus ait: “Salona colonia ab Iadera CCXXII milia passuum. Pertunt in ea iura uiribus descriptis in decurias CCCLXVII Delmatę”, quos ibi nominatim recenset. Inter eos autem Ardeatum meminit et Italię quondam populatores appellat. Pręter hęc in Cęsar’s commentariis relatum legimus quod M. Octavius cum nauibus Salonas peruenerit, ubi concitatis Delmatis reliquisque barbaris Clissam a Cęsar’s amicicia auertit, conuentumque Salonnensem quum neque pollicitationibus neque denunciatione periculi permouere posset, oppugnare instituit. “Est autem oppidum”, inquit, “et loci natura et colle munitum.” Octavius quin

Dosad sam ti, predragi Dmine Papaliću, tumačio tuđe spomenike, a sada ćemo objasniti one naših predaka: njih sam, lutajući često s tobom po kamenim ruševinama i razvalinama Salone, gledao kako posvuda leže te sam, razmišljajući kadšto o tome kolika je nekoć bila slava našeg očinskoga tla, s uzdahom ponavljao one Vergilijeve riječi: “Mi smo bili Trojanci, i bio je Ilij, i silna teukarska slava” – a sad ništa. Kakav je naime ili kako velik bio taj grad, koji je prestao postojati kad su ga Goti sraznili sa zemljom, ne svjedoče samo njegovi ostatci, nego na to ukazuju i vjerodostojne riječi povjesničara starine. Jer i Strabon u svojoj knjizi *Zemljopisa* tvrdi da je Salona delmatsko trgovačko središte, a o samim Delmatima kaže: “To pleme više je godina vodilo rat protiv Rimljana.” Plinije Sekundo također veli: “Kolonija Salone od Jadere 222 tisuće koraka. Pod njezinom su jurisdikcijom Delmati, kojima su snage popisane u 367 dekurija”, što ih on tu poimence nabraja. Među njima pak spominje Ardejce i kaže za njih da su nekoć bili pljačkaši Italije. Osim toga, u Cezarovim *Zabilježkama* nalazimo zapisano da je Marko Oktavije došao s brodovima u Salonu, gdje je pobunio Delmate i ostale barbare te odvratio Klis od Cezarova prijateljstva, a kad zajednicu rimskih građana u Salonu nije mogao pridobiti ni obećanjima ni ukazivanjem na opasnost, odlučio je krenuti u napad. “A grad je”, kaže, “zaštićen i prirodnim položajem i brijegom.” Oktavije poče

Strabon

Plinije

Cezar

castris oppidum premerere coepit, illi se defendere. Tandem dispositis per muros pueris ac mulieribus portis egressi Octauii castra inuadunt expugnantque, deinde et reliqua, cedeque non parua facta eos qui super fuerant ad naues fugere compellunt. Atque talis fidei talisque in bello uirtutis tunc fuere Salonenses nostri!

Diocle-
tianus Huc accedit quod Diocletianus imperator Salonis natus uirtute rebusque gestis ad Romanorum imperium meruit promoueri. Deposito deinde imperio priuatam uitam peregit in patria. Et quum Romam ad pristinam dignitatem reuocaretur, maluit hic consenescere priuatus quam Romam imperare: usque adeo coeperat eum et amoenitas loci et tranquillitas in secessu otium.

Spalatum quod Spalatum appellant, sed et ipsum semirutum quidem atque in parte deintegratum, murorum tamen ac turrium pulchritudine portarumque affabre structurarum decore ostendens qualia etiam illa fuerint que uel uetustate uel inimicorum iniuria defecere. Stat adhuc templum Ioui quondam sacrum, nunc Domnio martyri dedicatum, magnam turris instar, rotunda specie angulatum, cuius murus (ut uides) quadrato lapide rethiculataque structura constat. Octo columnis ingentibus intus fulcitur, quibus aliam insident minores, quorum quattuor e marmore porphyrite cum aliis ad

pritiskati grad petorim taborima, no oni se opirahu. Napokon, rasporedivši djecu i žene po zidinama te izašavši kroz vrata, napadnu i osvoje Oktavijanov tabor, a zatim i ostale, te uz nemali pokolj primoraju preživjele da pobjegnu na brodove. Doista, takva je tada bila vjernost i takva ratna hrabrost u naših Salonitanaca!

K tomu je car Dioklecijan, rođen u Saloni, svojom hrabrošću i junačkim djelima zaslužio da bude uzdignut na rimsko prijestolje. Pošto se zatim odrekao vlasti, ostatak života proveo je u zavičajju kao privatna osoba. A kad su ga pozvali natrag u Rim da preuzme negdašnji položaj, više je volio ovdje ostarjeti kao privatnik nego u Rimu vladati kao car: toliko ga je osvojila i ljupkost krajolika i spokojna dokolica na osami.

Dioklecijan

Sasvim blizu Salone postoji njegova građevina koju su naši predci počeli nastaviti nakon razorenja grada; sada je to naše rodno mjesto, što ga nazivaju Split. I sam je doduše napola porušen i oštećen, ali ipak ljepotom zidina i kula te krasotom umjetnički sazdanih vrata pokazuje kakvo je bilo i ono što je propalo bilo zbog starine bilo zbog neprijateljskog pustošenja. Još i sad stoji hram što je nekoć pripadao Jupiteru, a danas je posvećen mučeniku Dujmu, nalik na veliku kulu, kružnog oblika i uglat, kojemu je zid – kako vidiš – sastavljen od četvrtasta kamenja slagana u mrežastu rasporedu. Iznutra ga podupire osam golemih stupova, na kojima leže drugi, manji, od kojih se četiri od porfirnog mramora

Split

Hram svetog Dujma, salonitanskog nadbiskupa

testudinem usque tecti eriguntur. Exterius circa se magnarum duarum et uiginti columnarum peristylum habet, et id quidem Sinadico marmore nobile. Porro ante templi limina uestibulum ipsum atriumque patet spaciosum columnis grandibus, et ipsis e marmore Phrygio dolatis circumseptum, quibus arcus impositi fulciuntur, ita ut nusquam Romę tot, tantas talesque columnas uno in loco compositas reperiēs. E regione templi sacellum est eodem tempore parique structurę genere elaboratum. Pręter ista erant et alia tria templa, reliquo ędificio (ut apparet) uetustiora atque ideo magis dirruta. In his tessellarum pictura, qua exornata fuerant, alicubi adhuc uisitur. Extant et chryptoporticus plurimę, ita ut non minus miremur subterranea ędificia quam quę in aperto spectantur.

Sed ne plura intempestiue replicem, tibi pręsertim, qui cuncta quidem et sepe uidisti, et adhuc inspicere (in tantum te delectat antiquitas) non satiaris, uide tandem quanta rerum humanarum mutatio sit, quanta uolumina, uel ludibria potius, nunquam simpliciter indulgentis fortunę. Nihil usquam firmum habetur in terra, nihil stabile, nihil in eodem statu permanens, non urbes, non imperia. Extra terram igitur, extra anni Solisque uias quęrenda hominum felicitas est. Quam pie iusteque uiuentibus omnium potens Deus super cęlum perennem perpetuamque largitur.

zajedno s drugima uzdižu sve do krovnoga svoda. S vanjske strane ima oko sebe trijem od dvadeset i dva velika stupa, također znamenit zbog sinadskog mramora. Nadalje, ispred ulaza u hram rastvara se samo predvorje i prostran atrij okružen velikim stupovima, koji su pak isklesani od frigijskog mramora i podupiru na sebe položene lukove, tako da nigdje u Rimu nećeš pronaći toliki broj tako velikih i takvih stupova postavljenih na jednom mjestu. Nasuprot hramu nalazi se malo svetište, podignuto u isto vrijeme i istom vrstom gradnje. Osim tih postojala su i tri druga hrama koji su, kako se čini, stariji od ostalog dijela građevine i stoga ruševniji. U njima se još uvijek ponegdje vide mozaikom oslikane površine kojima su bili urešeni. Postoji i više nadsvođenih trijemova, tako da se većma divimo podzemnim građevinama nego onima što se mogu vidjeti na površini.

Ali da ne bih dalje razglabao u krivi čas, pogotovo tebi, koji si sve to više puta vidio, a još se uvijek (toliko ti je mila starina!) ne možeš nasititi gledanja – promisli naposljetku koliko su sve ljudske stvari podložne mijeni, koliki su obrati ili, bolje rečeno, poigravanja sudbine, koja u svojoj naklonosti nikad nije iskrena. Nigdje na ovoj zemlji ništa nije čvrsto, ništa stalno, ništa ne traje u istom stanju, ni gradovi, ni carstva. Izvan zemlje, dakle, izvan staza godine i Sunca valja tražiti ljudsku sreću. Nju svemogući Bog onima koji žive pobožno i pravedno daruje ponad nebesa, neprestanu i vječnu.

DODATCI

Vita Marci Maruli Spalatensis
per Franciscum Natalem, conciuem suum, composita

(...) Deinde ob pyratarum formidinem ad prius habitaculum in patriam reuersus est, quę quidem Spalatum nuncupatur, Dalmatarum urbium ciuitas antiquissima, a Salonarum rudibus per tria millia passuum semota, palatium olim Dyocliciani imperatoris, summę deliciae, Dalmaticarum gentium, insularum ac urbium (ut Plinio placuit) emporium celeberrimum, quod ex altissimis moenibus, antiquissimis templis, innumeris uariis praeciosissimis columnis, subterraneis testudinibus, concaeratis criptis, pontibus in uallium concauitate ad caelum erectis, xistis, theatris et plumbeis sipunculis sub terram diductis, usque in hanc diem dilucide perspicere licet. Quibus quidem sipunculis et subterraneis meatibus Jader, Salonarum fluuius amoenissimus, a quo Jadera et Jaderses (ut nonnullis placet) cognominati, non sine et miro artificio et immensis sumptibus deuectus Spaletum incurrebat, quo palatium tanto imperatore non indignum, in littore maris Adriatici per aetatem et secessum praeclarius, magis pateret, splenderet, celebraretur. (...)

Životopis Marka Marulića Splitsanina
što ga je sastavio njegov sugrađanin Frane Božićević

(...) Zatim se [Marulić, op. p.] zbog straha od gusara vratio u svoje prijašnje obitavalište, u zavičaj, koji se zove Split, najstariji od dalmatinskih gradova, udaljen od ruševina Salone tri tisuće koraka. Nekoć to bijaše palača cara Dioklecijana, najveća njegova radost, najčuvenije trgovište dalmatskih plemena, otoka i gradova (kako je smatrao Plinije). Sve do danas jasno se mogu vidjeti visoke zidine, stari hramovi, bezbrojni, različiti i vrijedni stupovi, podzemne prostorije, nadsvođeni prolazi, mostovi što se dižu do neba nad udubinama i uleknućima, natkriveni trijemovi, teatri i olovne cijevi provedene ispod zemlje. Tim je cijevima i podzemnim kanalima, uz pomoć zadivljujuće vještine i golema troška, prolazio i u Split doveden utjecao Jadro, veoma ljupka salonitanska rijeka (po kojoj su ime, kako neki hoće, dobili Zadar i Zadrani), zato da bi palača bila dostojna tako znamenita cara i da bi, smještena na obali Jadranskoga mora, još sjajnija zbog starosti i osamljenosti, postala još uočljivija, još više za-
blistala i bila još više slavljena. (...)

In laudem Spalati

Si qua manent ueterum non diruta mēnia regum,
Dant primum Spalato nobilitate locum.
Nobilis hic locus est, ubi sponte Dioclitianum
Deposito imperio consenuisse patet.
Cęsarıs Augusti tanto cognomine dignus
Et mundi domitor facta per alta fuit.
Hic tria templa iacent magnis miranda columnis
Et tures circum sidera celsa petunt.
[...]

U pohvalu Splita

Ako od kraljeva drevnih još kakvi zidovi stoje,
Onda je između svih najznamenitiji Split.
Slavno mjesto je to, gdje odrekavši se vlasti
Dioklecijan je svoj starački proveo vijek.
Djelima uzvišenim zaslužio je da bude
Cezar August zvan, svijeta pobjeditelj sveg.
Tri su hrama tu, što stupovljem divljenje bude,
Uokol kula se niz diže u zvjezdani svod.
[...]

IZVORI I LITERATURA
(Izbor)

- Robert Adam, *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia*, London 1764.
- Ivo Babić, "Mit o podrijetlu u Statutu grada Splita", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 33 (1996), br. 3/4 (43/44), str. 241-256.
- Frane Bulić, "Car Dioklecijan. Njegovo ime, njegova domovina i mjesto, gdje se rodio; kada, gdje i kako je umro", *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*, N. S., 14 (1915-1919), str. 99 i d. (pretiskano u: F. Bulić, *Izabrani spisi*, izbor i redakcija N. Cambi, Split 1984, str. 199-289)
- Frane Bulić, "Popravak Vestibula (rotonde) Dioklecijanove palače u Splitu", *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, 25 (1912), str. 64 i d. (izvorno na talijanskom; hrvatski prijevod Vl. Rismonda objavljen u: F. Bulić, *Izabrani spisi*, izbor i redakcija N. Cambi, Split 1984, str. 619-622)
- Frane Bulić, *Po ruševinama stare Salone*, Split 1986.
- Frane Bulić – Ljubo Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb 1927.
- Joško Belamarić, *Split: od carske palače do grada*, Split 1998.
- Joško Belamarić, "Gynaecium Iovense Dalmatiae – Aspalatho", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 40 (2003-2004), str. 5-42.
- Nenad Cambi, "Dioklecijanova palača i Dioklecijan (lik i ličnost)", u: *Dioklecijanova palača*, katalog izložbe, uredili T. Marasović i N. Cambi, Split 1994, str. 11-26.
- Nenad Cambi, *Antika*, Zagreb 2002.
- Dioklecijanov akvedukt*, uredio J. Belamarić, Split 1999.
- Louis François Cassas, *Istra i Dalmacija 1782*, tekst D. Kečkemet, Zagreb-Split 1979.

- Arsen Duplančić, "Splitski spomenici u Kavanjinovu 'Bogatstvu i uboštvu'", *Kulturna baština*, 8 (1982), br. 13, str. 17-34.
- Cvito Fisković, "Humanizacija sred Dioklecijanove palače u Splitu", *Mogućnosti*, 38 (1991), br. 5/7, str. 419-436.
- Jerolim Kavanjin, *Poviest vandělska bogatoga a nesrećna Epuluna i ubogoga a čestita Lazara (Bogastvo i uboštv)*, priredio Josip Aranza, Zagreb 1913.
- Bratislav Lučin, "Marulićevo pismo bračkom svećeniku Marku Prodiću", *Colloquia Maruliana III*, Split 1995, str. 103-111.
- Miha Madijev de Barbazanis, *Historija*, preveo i uredio Vl. Rismondo, u: *Legende i kronike*, uredili V. Gligo i H. Morović, Split 1984, str. 151-184.
- Jerko Marasović – Tomislav Marasović, *Diocletian Palace*, Zagreb 1970.
- Tomislav Marasović, "Kronologija proučavanja, očuvanja i uređenja Dioklecijanove palače", u: *Dioklecijanova palača*, katalog izložbe, uredili T. Marasović i N. Cambi, Split 1994, str. 29-62.
- Miroslav Marković, "Poetae Latini Dalmatae inediti", *Živa antika*, 2 (1952), br. 2, str. 289-309.
- Marko Marulić, *Latinski stihovi*, priredili i preveli B. Lučin i D. Novaković, Split 2005.
- Marko Marulić, *Repertorium I-III*, e codice Romano in lucem edidit Branimir Glavičić, Split 1998-2000.
- Grga Novak, *Povijest Splita I-III*, Split 1961.
- Darko Novaković, "Dva nepoznata Marulićeve rukopisa u Velikoj Britaniji: Ms. Add. A. 25 u oxfordskoj Bodleiani i Hunter 334 u Sveučilišnoj knjižnici u Glasgowu", *Colloquia Maruliana VI*, Split 1997, str. 5-31.
- Darko Novaković, "S onu stranu Davidijade: Marulićeve kraće latinske pjesme", u: M. Marulić, *Latinski stihovi*, priredili i preveli B. Lučin i D. Novaković, Split 2005, str. 43-80.

- Antonio Proculiano, *Oratione al clarissimo M. Giovan Battista Calbo degnissimo rettor, et alla magnifica comunità di Spalato*, Venecija 1567.
- Mirko Sardelić, *Kratka povijest Splita. Ljetopis*, Split – Zagreb 2005.
- Petar Skok, “O stilu Marulićeve *Judite*”, *Zbornik Marka Marulića 1450-1950*, uredili J. Badalić i N. Majnarić, Zagreb 1950, str. 165-241.
- Statut grada Splita. Splitsko srednjovjekovno pravo*, uvodnu studiju napisao, Statut s latinskoga preveo i posebnim kazalom pojmova popratio te za tisak priredio A. Cvitanić, Split ³1998.
- Toma Arhiđakon, *Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik O. Perić, povijesni komentar M. Matijević Sokol, studija *Toma Arhiđakon i njegovo djelo* R. Katičić, Split 2003.

SADRŽAJ

Prva pohvalnica Splitu	5
Marulićev opis Splita	21
Dodatci	29
Izvori i literatura (Izbor)	35

Izdavač

KNJIŽEVNI KRUG SPLIT
MARVLIANVM

Ispod ure 3
Split

Internetska knjižara na adresi
www.knjizevni-krug.hr

Za izdavača:
Nenad Cambi

Likovna oprema
Vanja Kovačić

Fotografije:
Zvonimir Buljević

Tisak:
Tiskara "Dalmacija papir" d. o. o. Split

Naklada:
500 primjeraka

ISBN-953-163-263-4

Tiskanje ove knjige
novčanom je potporom pomoglo
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske